

انقلاب اسلامی، استفاده از نقاشی در طراحی رواق‌ها و فضاهای جدید رونق بیشتری یافت. در این دوره، هنرمندان با بهره‌گیری از گچ‌بری‌های نقاشی‌شده و ترکیب آن با آینه‌کاری، شیوه‌ای نو در تزئین فضای داخلی حرم مطهر پدید آوردند؛ روشی که امروز در رواق‌هایی مانند دارالرحمه، دارالهدیه و دارالحجّه(عج) و همچنین ساختمان جدید کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی به چشم می‌خورد.
بیشتر این آثار بر پایه‌نقوش هندسی، اسلیمی و ختایی و ترکیب‌بندی‌های گیاهی شکل گرفته‌اند و با رنگ‌های طلایی، لاجوردی، سبز و سرخ، ضمن حفظ پیوند با سنت‌های دیرینه، جلوه‌ای هماهنگ با معماری معاصر حرم منور یافته‌اند.

■ منظره‌ای از حرم مطهر بر قاب ایوان صحن آزادی

در میان نمونه‌های معاصر نقاشی در حرم مطهر رضوی، تابلو رنگ‌روغن اسپر خارجی ایوان شمالی صحن آزادی جایگاهی متفاوت دارد. این اثر که بر فراز ورودی ایوان نصب شده، در سال ۱۳۳۲ خورشیدی توسط محمدحسن بیوکی، مشهور به «رضوان» خلق شده و از معدود نقاشی‌های منظره در مجموعه حرم مطهر به شمار می‌رود. اگرچه از نظر شیوه اجراء در شمار آثار برجسته نقاشی معاصر قرار نمی‌گیرد، اما به سبب موضوع، محل استقرار و یگانگی آن در فضای حرم مطهر ارزشی ویژه یافته است. در مرکز تابلو، چشم‌اندازی از گنبد طلایی، دو گلدسته و بخشی از بناهای پیرامون روضه منوره درون قابی دایره‌ای ترسیم شده‌است. پیرامون این تصویر با نقوش ظریف گل‌ومرغ، شاخه‌های پرگل و پرندگان کوچک بر زمینه‌ای روشن آراسته‌شده و دو لچکی تزئینی نیز قاب اصلی را کامل می‌کند. همین ترکیب، پیوندی دلنشین میان سنت نقاشی ایرانی و تصویرپردازی از حرم مطهر ایجاد کرده است. هرچند گذر زمان بخشی از رنگ‌های تابلو را فرسوده و لایه‌هایی از آن را از میان برده، اما این اثر همچنان یکی از شاخص‌ترین نمونه‌های حضور نقاشی مستقل در تزئینات حرم منور رضوی به شمار می‌رود و امضای هنرمند بر پای آن، هویت تاریخی‌اش را حفظ کرده است.

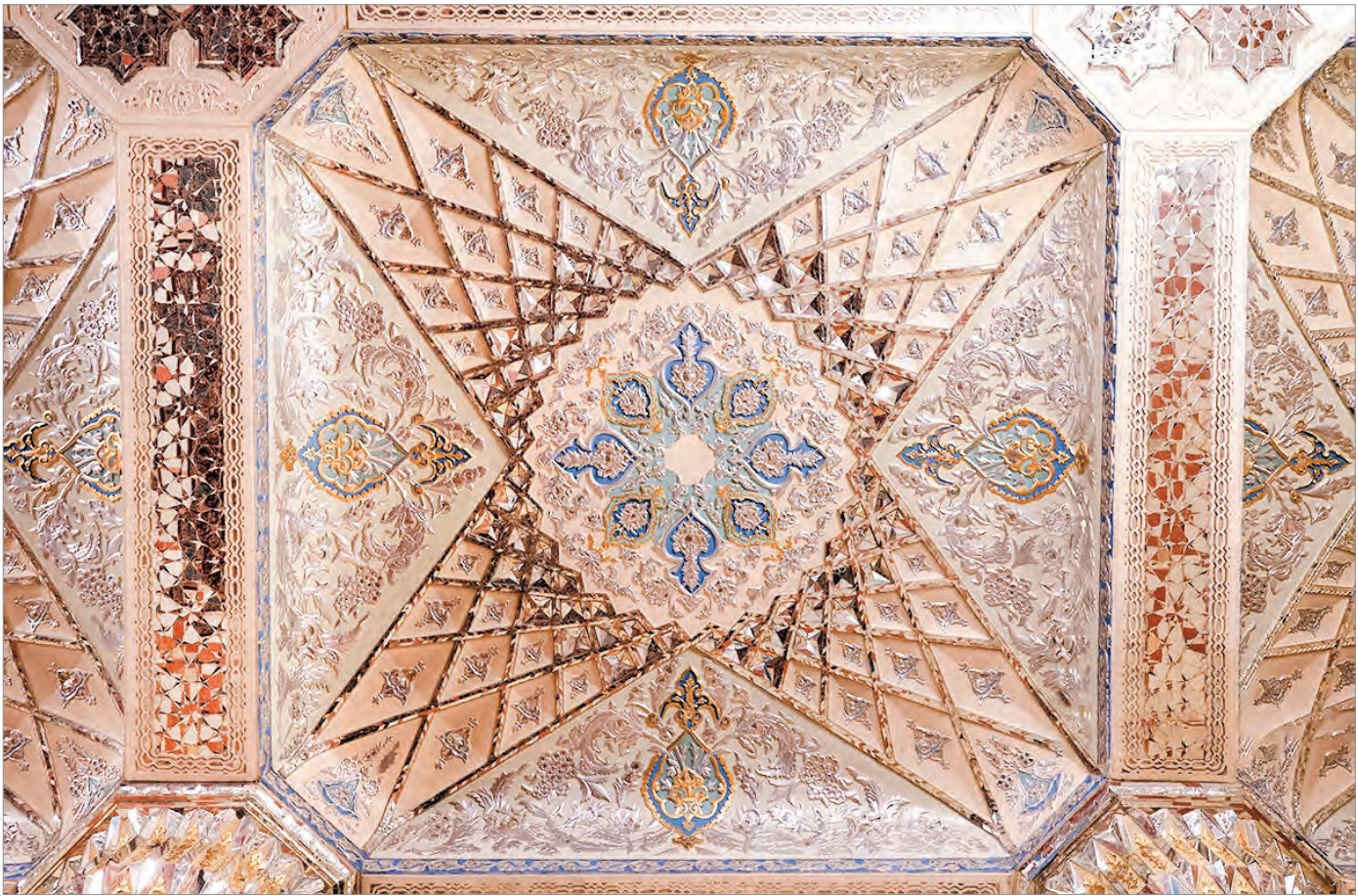
■ شمشه‌های رنگین دارالحجه(عج)؛ جلوه‌ای معاصر از هنر نقاشی

رواق دارالحجه(عج) را می‌توان یکی از شاخص‌ترین نمونه‌های حضور هنر نقاشی در تزئینات معاصر حرم مطهر رضوی دانست؛ رواقی که طرح‌هایی از جنس رنگ و ظرافت نقش در کنار تالگو ناتمام آینه‌ها، فضایی چشم‌نواز را در آن پدید آورده است. در سقف این رواق، نقاشی‌های اجراشده بر بستر گچ، با بهره‌گیری از نقوش اسلیمی، ختایی و گل و بوته‌های ایرانی، جلوه‌ای سرشار از حرکت و پویایی ایجاد کرده‌است. رنگ‌های طلایی، لاجوردی، سبز و سرخ، در کنار ترکیب‌بندی‌های متقارن، چشم‌بیننده را به سوی مرکز سقف هدایت می‌کنند و هماهنگی کاملی با ساختار معماری فضا دارند. شاخص‌ترین بخش این مجموعه، شمشه بزرگ میانی سقف است که اندکی پس از بهره‌برداری از رواق در سال ۱۳۸۷ تکمیل شد. در قاب‌های پیرامون آن، هر بخش با نقوش گیاهی مستقل، شکوفاها، برگ‌ها و گل‌های ظریف بر زمینه‌ای طلایی نقاشی شده و حلقه‌ای از گل‌های طبیعت‌گرایانه پیرامون مرکز شمشه را شکل داده است. در میانه این ترکیب نیز نام مبارک دوازده امام(ع) بر زمینه‌ای سرمه‌ای جلوه‌ای ویژه یافته و نقاشی‌های پیرامون، همچون دسته‌گلی گرداگرد آن نشسته‌اند. در این اثر، هنرمند سعی کرده با هدایت نگاه مخاطب از پیرامون به مرکز، مفهومی نمادین از حرکت از کثرت به وحدت را نیز به تصویر بکشد.

گرفته است، گفت:اگر این مسیر ادامه پیدا کند، جامعه‌بشری به وضعیتی نزدیک می‌شود که در سطح جهان، هم‌امت وجود دارد و هم‌امام. وی ظهور صغری را مرحله‌ای از امت‌سازی بر محور الگوی امامت تعریف کرد و افزود: ظهور صغری زمانی شکل می‌گیرد که گروهی از مردم تصمیم می‌گیرند الگوی سیاسی و اجتماعی امامت را در جامعه خود محقق کنند. تداوم این مسیر می‌تواند زمینه را برای ظهور کبری فراهم کند. این پژوهشگر با بیان اینکه تاریخ نتیجه تعامل رفتارهای فردی و اجتماعی انسان هاست، اظهار کرد: تاریخ برگشت‌پذیر است. اگر اصحاب پیامبر(ص) در آن مقطع تاریخی دچار شکاف نمی‌شدند، امروز جهان در وضعیت متفاوتی قرار داشت و اکنون نیز ادامه این مسیر به ایستادگی، صبر و استقامت جامعه اسلامی وابسته است. وی درباره جایگاه امام شهید در این روند تاریخی گفت: امام شهید در همه مراحل قوس صعودی تاریخ معاصر حضور داشتند؛ پیش از انقلاب به روشنگری پرداختند، در جریان انقلاب در متن تحولات قرار گرفتند، در دوران امام خمینی(ره) از ارکان مهم نظام بودند و در دوره رهبری خود، راهبری این حرکت تاریخی را بر عهده داشتند. زورق در پایان ابعاد اموداری کرد امت اسلامی با ادامه مسیر انقلاب اسلامی و حفظ الگوی امامت، مرحله ظهور صغری را به زمینه‌ای برای تحقق ظهور کبری تبدیل کند.

قدمت استفاده از هنر نقاشی در تزئینات حرم مطهر به پیش از دوره تیموری بازمی‌گرددهیچ پیرایه زیادت نکند حُسن تورا

همچنین منجم بزدی، وقایع‌نگار همان دوره، از گشوده شدن روزنه‌هایی در گنبد برای زودن دود و اجرای دوباره نقاشی‌های فضای داخلی سخن می‌گوید؛ گزارشی که نشان می‌دهد این هنر تا اوایل سده یازدهم هجری همچنان جایگاه خود را در تزئینات حرم منور حفظ کرده بود. بررسی بقعه خواجه ربیع و بنای قدمگاه نیشابور نیز که در دوره صفوی تجدید بنا شده‌اند، نشان می‌دهد استفاده از رنگ‌های شگرف، لاجورد، زنگار و طلا در نقاشی‌های آن‌ها با بقایای کشف‌شده زیر آینه‌کاری‌های حرم مطهر رضوی که عبدالحامید مولوی از آن سخن گفته، شباهت فراوانی دارد.

■ تداوم هنر نقاشی از افشاریه تا قاجاریه

اگرچه بسیاری از نقاشی‌های حرم منور رضوی در گذر زمان دستخوش تغییر و مرمت شده‌اند، اما اسناد بر جای مانده از دوره‌های افشاری و قاجار نشان می‌دهد این هنر همچنان جایگاه خود را در تزئینات آستان در این دوره‌ها حفظ کرده بود. در مدارک مربوط به تعمیرات حرم مطهر، اصطلاحات متعددی برای توصیف نقش‌ها، رنگ‌ها و شیوه‌های اجرای نقاشی به چشم می‌خورد؛ اسنادی که علاوه بر ثبت هزینه‌ها، جزئیاتی از طرح‌های اسلیمی، ختایی و تذهیب‌های به‌کاررفته را نیز در اختیار پژوهشگران قرار می‌دهد. از همین رو، این منابع، تصویری روشن از استمرار سنت نقاشی در حرم مطهر

بخشی از این آثار هنوز در مدرسه دود و مسجد شاه باقی مانده و نمونه‌های مرمت‌شده آن را نیز می‌توان در مسجد گوهرشاد و مدرسه پریرزاد مشاهده کرد. ویژگی شاخص این نقاشی‌ها، رنگ‌های زنده، طیف‌های متنوع و پوشش گسترده دیوارها، قوس‌ها و گنبدهاست. اجرای چنین تزئیناتی هزینه فراوانی داشت و تنها در بناهایی که از حمایت دربار تیموری برخوردار بودند، امکان تحقق می‌یافت؛ موضوعی که ارزش هنری این آثار را دوچندان می‌کند.

■ رنگ‌هایی که در عصر صفوی جان تازه گرفتند

با روی کار آمدن صفویان، نگارگری ایرانی به یکی از مهم‌ترین هنرهای درباری تبدیل شد و همین رونق، نقاشی دیواری را نیز تحت تأثیر قرار داد. بسیاری از شیوه‌ها و ترکیب‌بندی‌هایی که پیش‌تر در نسخه‌های خطی و کتاب‌آرایی دیده می‌شد، به‌تدریج بر دیوار بناهای مذهبی و کاخ‌ها نقش بست و تزئینات داخلی را غنا بخشید. حرم مطهر رضوی نیز از این جریان هنری بی‌نصیب نماند؛ هرچند امروز اثر اصیل و دست‌نخورده‌ای از نقاشی‌های این دوره باقی نمانده است. آنچه از منابع تاریخی بدست می‌آید، از توجه ویژه صفویان به مرمت و نوسازی نقاشی‌های حرم مطهر خبر می‌دهد. در عالم‌آرای عباسی، از جمله اقدامات مهم شاه‌عباس اول پس از بازپس‌گیری مشهد از اربکان، «نقاشی وزیب و زینت حرم» ذکر شده است.

زهرانگنه! آینه‌کاری، کاشی‌کاری، گچ‌بری، آجرکاری و حجاری، هر یک در دوره‌ای جامه‌ای فاخر بر قامت دیوارها و سقف‌های حرم مطهر امام‌رضاع) پوشاندند تا بر جلال و جمال این بارگاه ملکوتی بیفزایند؛ اما در میان این آرايه‌های ماندگار، هنری کمتر دیده‌شده نیز سال‌ها بر سطوح حرم مطهر نقش بسته بود. رنگ‌هایی که با ظرافت بر گچ و دیوار می‌نشستند، نقوش گیاهی، اسلیمی و ختایی را جان می‌بخشیدند و چشم‌زائر را به تماشای خود فرامی‌خواندند.

از تیره و روشن‌هایی صحبت می‌کنیم که با نقش اندازی بر دیوارهای حرم مطهر هنرمندانه آن را می‌آراستند و در قامت نقاشی‌هایی درمی‌آمدند که روزگار هم نتواند رنگ از رخسارشان ببرد. نقاشی‌هایی که بر اثر مرمت‌های پیاپی زیر لایه‌های تازه آینه‌کاری و نماسازی پنهان شدند، اما اسناد تاریخی، سفرنامه‌ها و شواهد معماری نشان می‌دهند از سده‌های دور، یکی از عناصر مهم تزئینات حرم مطهر رضوی بوده‌اند؛ آثار هنرمندانه‌ای که پیشینه آن دست‌کم به پیش از عصر تیموری می‌رسد و در دوره‌های مختلف تاریخی، متناسب با ذوق و شیوه رایج هر عصر، جلوه‌ای تازه یافتند.

■ نقاشی‌هایی که زیر لایه‌های تاریخ پنهان شدند

امروز از نقاشی‌های کهن حرم مطهر رضوی آثار اندکی بر جای مانده است؛ اما پژوهش‌های تاریخی نشان می‌دهد این هنر از دیرباز در کنار دیگر آرایه‌های معماری، بخشی از هویت بصری بارگاه منور امام‌رضاع) بوده است. عبدالحمید مولوی، پژوهشگر معماری اسلامی با بررسی لایه‌های نماسازی بقعه مطهر به این نتیجه رسیده که روی نخستین نمای آجری بنا، لایه‌ای نقاشی‌شده، احتمالاً متعلق به دوره آل بویه وجود داشته است. او همچنین لایه گچی زیر آینه‌کاری را مزین به نقاشی‌های ظریف رنگین می‌داند که احتمال می‌رود در عصر صفوی اجرا شده باشند.

با این حال هرچند گرد زمان و ضرب بلایای طبیعی بر تن حرم مطهر رضوی کمتر نشسته، اما مرمت‌های مکرر، بسیاری از این نقاشی‌ها را از دید پنهان کرده است. هر بار که نمای تازه‌ای بر دیوارها نشسته، بخشی از آثار پیشین نیز در زیر آن مدفون شده است. در دوره قاجار، رواج گسترده آینه‌کاری سبب شد بخش قابل توجهی از نقاشی‌های قدیمی برای همیشه پشت پوشش‌های جدید قرار گیرد. این سرنوشت تنها به بقعه مطهر محدود نبود؛ بناهایی همچون دارالحفاظ، دارالسیاده و مسجد بالاسر نیز که پیش از عصر صفوی ساخته شده بودند، در جریان بازسازی‌های دوره‌های بعد، بخش مهمی از تزئینات نقاشی خود را از دست دادند و تنها ردپایی از آن‌ها در منابع تاریخی باقی ماند.

■ اوج شکوه رنگ در روزگار تیموریان

دوره تیموری را می‌توان یکی از درخشان‌ترین ادوار شکوفایی نقاشی‌های دیواری در حرم منور رضوی دانست. گزارش‌های تاریخی نشان می‌دهد در این دوره، رنگ و نقش جایگاهی ویژه در آراستن بناهای مذهبی داشته است. خواندمیر، مورخ نامدار عصر تیموری در شرح اقدامات عمرانی امیرعلیشیر نوایی می‌نویسد فضای داخلی دارالحفاظ با نقوش اسلیمی و ختایی تزئین شده بود؛ توصیفی که از وجود نقاشی‌های فاخر بر بستر گچ و بهره‌گیری از رنگ‌هایی چون لاجورد و طلاکاری حکایت دارد و احتمال استفاده از این شیوه در دیگر بخش‌های حرم مطهر را نیز تقویت می‌کند.

اطلاعات موجود نشان می‌دهد دارالحفاظ، مسجد گوهرشاد، مدرسه پریرزاد، مدرسه دود و مسجد شاه از مهم‌ترین بناهایی بودند که در این دوره با نقاشی‌های دیواری آراسته شدند.

گزارش

در نشست «در محضر حکیم شهید» بررسی شد

امام شهید در نقطه آغاز قوس صعودی تاریخ اسلام قرار داشتند

دلیل، بسیاری از نخستین ایمان‌آوردگان به پیامبر(ص)، از اقشار محروم و خواهان تغییر بودند.

زورق ادعای گسترش اسلام با شمشیر را نادرست خواند و بیان کرد: جمعیت محدود عربستان نمی‌توانست صرفاً با قدرت نظامی بر امپراتوری‌های بزرگ ساسانی و روم شرقی غلبه کند. آنچه موجب گسترش اسلام شد، جاذبه پیامبر اکرم(ص)، نظام ارزشی اسلام و استقبال ملت‌ها از این پیام تازه بود.

■ فتح مکه و شکل‌گیری یک جریان پنهان قدرت‌طلب

وی در بخش دیگری از سخنان خود، فتح مکه را دارای دو وجه متفاوت دانست و گفت: فتح مکه از یک سو به تثبیت اسلام و کنار رفتن بت‌پرستی کمک کرد اما از سوی دیگر، گروهی از قریش بدون پذیرش عمیق ارزش‌های اسلامی وارد جامعه مسلمانان شدند. زورق افزود: قریش حدود ۲۰ سال با پیامبر(ص) و اسلام مبارزه کرده بود. هرچند بت‌پرستی به‌تدریج از ذهن آنان خارج شد، اما در بخشی از این جریان، ایمان جایگزین آن نشد و اوصالت‌لنت، طبیعت و قدرت باقی ماند. وی این جریان را نوعی حزب پنهان سکولار درون جامعه اسلامی توصیف کرد و گفت: اعضای این جریان شهادتین گفته بودند، اما همچنان در جست‌وجوی قدرت و فرصت‌های از دست‌رفته خود بودند. از همین رو، جریانی پنهان و خطرناک درون جامعه اسلامی شکل گرفت.

این پژوهشگر ادامه داد: پس از فتح مکه، اصحاب پیامبر(ص) در مواجهه با این جریان دو دسته شدند؛ برخی آن را فرصتی برای گسترش قدرت جامعه اسلامی می‌دانستند و گروهی دیگر، از جمله چهره‌هایی مانند سلمان فارسی، بلال حبشی و برخی یاران غیر قریشی، آن را تهدیدی برای ارزش‌های اسلام تلقی می‌کردند.

وی افزود: این شکاف پس از رحلت پیامبر اکرم(ص) آشکار شد و ندای اعتراض حضرت فاطمه زهرا(س) شنیده نشد. پس از

وی افزود: برای تغییر این وضعیت به یک جهاد علمی نیاز داریم. با ظهور پیامبر اسلام(ص) یک انقلاب جهانی آغاز شد و نسل‌های مختلف مسلمانان تاکنون در متن همین انقلاب زندگی کرده‌اند. جهان پیش و پس از بعثت نبوی، دو وضعیت کاملاً متفاوت دارد.

این پژوهشگر با رد تصویر رایج از مردم عربستان به‌عنوان مردمانی منزوی و دور از مناسبات تمدنی گفت: در جهان قدیم، مسیرهای تجاری بین‌المللی شرقی- غربی و شمالی- جنوبی وجود داشت و مکه یکی از منزلگاه‌های مهم در این شبکه تجاری بود. بنابراین تاریخ اسلام را نمی‌توان بدون شناخت موقعیت اقتصادی مکه و جایگاه اجتماعی و تجاری قریش تحلیل کرد. زورق انقلاب را به‌معنای تغییر نظام ارزش‌های اجتماعی دانست و گفت: در زمانی که سلطنت، مردسالاری و تمرکز قدرت در دست پادشاهان، ساختار غالب جوامع بود، پیامبر اکرم(ص) نظام ارزشی تازه‌ای ارائه داد و خود نیز در سطح محروم‌ترین اقشار جامعه زندگی می‌کرد.

وی با اشاره به سادگی‌یستی خاندان پیامبر(ص) افزود: حضرت زهرا(س) هنگام ازدواج، لباس نو خود را به نیازمندی بخشید؛ زیرا رفتار خود را با این آیه قرآن سنجید که «لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ». بعثت نبوی چنین تحول عمیقی را در نظام ارزش‌های فردی و اجتماعی ایجاد کرد.

■ تشکیل نظام امامت در مدینه

این استاد دانشگاه با بیان اینکه هجرت پیامبر(ص) زمینه تأسیس نظام سیاسی جدیدی را فراهم کرد، اظهار کرد: اگر هجرت به تشکیل نظام امامت در مدینه منجر نمی‌شد، تنها یک جابه‌جایی جغرافیایی بود. پیامبر اکرم(ص) افزون بر رسالت نبوی، رهبری جامعه و نظام سیاسی آن را نیز بر عهده داشت. وی ادامه داد: خبر شیوه زندگی پیامبر(ص) به نقاط مختلف جهان می‌رسید و مردم می‌دیدند فردی که در رأس حکومت قرار دارد، مانند ضعیف‌ترین افراد جامعه زندگی می‌کند، به همین

استاد دانشگاه و پژوهشگر همکار بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، بعثت نبوی را آغاز یک انقلاب جهانی دانست و گفت: نقش آفرینی امام شهید در گسترش گفتمان انقلاب اسلامی و شکل‌گیری محور مقاومت، جامعه اسلامی را وارد مرحله‌ای از «ظهور صغری» و آغاز قوس صعودی تاریخ کرده است.

به گزارش آستان‌نیوز، نشست «قوس نزولی و صعودی تاریخ و جایگاه امام شهید(رضوان الله تعالی علیه) در ظهور صغری» از سلسله نشست‌های «در محضر حکیم شهید» یکشنبه ۲۸ تیرماه با حضور دکتر محمدحسن زورق، استاد دانشگاه و پژوهشگر همکار بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی در تالار شیخ طبرسی این بنیاد برگزار شد.

دبیری این نشست را دکتر مرضی انفرادی، عضو هیئت علمی بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی بر عهده داشت. دکتر احد فرامرز قراملکی، رئیس بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی در آغاز این نشست با اشاره به انتشار مجموعه آثار ۱۴ جلدی دکتر زورق، خاطره‌ای از آیت‌الله مروی، تولیت آستان قدس رضوی درباره دیدار مرحوم محمدرضا حکیمی با حضرت آیت‌الله العظمی شهید امام خامنه‌ای نقل کرد.

وی گفت: در این دیدار، مرحوم حکیمی با تمجید از آثار دکتر زورق بیان کرده بود تاکنون برای کتاب کسی مقدمه ننوشته، اما برای یکی از آثار دکتر زورق مقدمه نوشته است.

■ بعثت نبوی، آغاز یک انقلاب جهانی بود

دکتر محمدحسن زورق در ادامه نشست، نوع تاریخ‌نگاری رایج درباره اسلام را یکی از مظلومیت‌های این دین دانست و اظهار کرد: تاریخ اسلام در بسیاری از آثار، کوچک و بزرگ، باقی‌روایت شده است؛ به‌گونه‌ای که جامعه عربستان صرفاً جامعه‌ای بی‌باگرد معرفی شده و از زندگی پیامبر اکرم(ص) نیز تنها به بعثت، هجرت و جنگ‌ها پرداخته می‌شود.